

Sanat ve Felsefe Karşısında Yapısalcılık

Çeviren TAHSİN YÜCEL

Arada sırada, ama hiçbir zaman fazla üstelemeden, felsefe açısından kendi çalışmalarımın ne anladığımı belirtme çabasına girişsem de konunun bu yönüne önem verdiğim için yapmam bunu. Felsefecilerin bana söyletmeye kalkacaklarını önceden yadsıma-ya çalışırım daha çok. Onların felsefesine karşı kendi felsefem diyebileceğim bir felsefe sürmem ortaya, çünkü, düşüncemi derinleştirme yoluyla olmaktan çok, bu alanda öğrendiğim ve öğrettiğim şeylerin aşınımı sonucu döndüğüm, basit birkaç kaniyi saymazsak, üzerinde durulmaya değer bir felsefem yok benim. Hangi biçimde olursa olsun, felsefenin çalışmalarımın yararlanmasına karşıyım, benim çalışmalarım olsa olsa bugün felsefe diye adlandırılan şeye sırt çevrilmesine katkıda bulunur, bunu belirtmekle yetinirim.

Bu olumsuz tutum koşullardan esinleniyor. Kimi felsefecilerin yapısalcılığa yönelttikleri eleştirileri, insanı ve kutsal değerlerini yıka suçlamalarını okurken, şaşırıp kalıyorum: ısınan havanın neden genişleyip yükseldiğini açıklamakla sıcaklık simgesel ve duygusal yankılarını yitirecek de aile hayatı, yuva ahlâkı tehlikeye düşecek diye gazların devingenliği teorisine karşı çıkmak gibi bir şey bu. Fiziksel bilimlerden sonra insan bilimleri de şunu iyice anlamalıdır artık: konularının gerçeği öznenin kendisini algıladığı düzeyde kalmaz tümüyle, görüntüler görüntüleri örter ve durmamacasına elimizden kaçan, hiçbir zaman da ulaşamayacağımız bir son niteliğe değin böylece sürüp gider bu. Bu görüntü düzeyleri birbirini yoksamaz, birbirini yalanlamaz, birini ya da birkaçını seçmekle kendi ilgilendirdiğimiz sorunlara ve kavrayıp yorumlamak istediğimiz değişik özelliklere cevap sağlar. Politikacılar, ahlâkçılar, felsefeciler, kendileri-

ne onurlu görünen biricik katta kalmakta, buraya kapanmakta özgürdürler, ama kendileriyle birlikte herkesi buraya kapatmaya, kendilerinininkinden farklı olan sorunları eleştirmek için mikroskopun ayar düzenine el atıp büyütümü değiştirmeye, böylece bambaşka bir nesneyi bakmaya doyamadıkları tek nesnenin arkasından göstermeye kalkmasınlar.

Beni mitlerin canlı özünü ölü bir biçime indirgemiş, anlamı yok etmiş ve çılgınca, hiçbir şey söylemeyen bir «söylem» sözdizimi oluşturmaya kalkmış olmakla suçlamakta birçok felsefeciler birleştiklerine göre, ayrı nesnelere üzerinde durduğumuz açık. Ama ciddi olalım. Mitler kimilerinin kendilerinden bekler gördüklerini gerçekten söyleselelerdi, bütün yeryüzünde durmamacasına yinelenmez, aynı temel çatıklar çevresinde dönen, sayısız değişke dizileri üretmezlerdi. Binlerce yıldan beri, teorik sorunlarını çözmek için mitlere belbağlayan halklar, bunca çeşitliliklerine karşın, insan koşulunun XVIII. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında geçirdiği değişimin cilâli taş çağı ile yeni çağlar arasında görülen değişimlerden daha büyük olduğunu söylememize yol açan teknik yöntemlerin, ekonomik hayat ve toplumsal kurum biçimlerinin sınırları içinde kalmazlardı. Mitlerin yoksullaştırılmasına ilişkin, yalancı suçlamaların ardında, gizli bir gizemcilik yatıyor, açıkça belirtilmesinden çekinilen, bulanık ve özlem dolu istekleri doğrulamak ya da bağıslattırmak için, anlamın gerisinde gizli bir anlam bulunduğu gibi boş bir umutla beslenen bir gizemcilik. Ben de dinî hayat alanını nesnel araştırmanın tüketmekten çok uzak olduğu, başdöndürücü bir tasarımlar hazinesi olarak görüyorum şüphesiz, ama bunlar da ötekiler gibi birer tasarımdır

ve benim dinî olguları ele alma anlayışım onlara hiçbir özgüllük tanımamayı gerektirir.

Seçimimizi kesinlikle yapmamız gerek: mitler bize dünyanın düzeni, gerçeğin niteliği, insanın kökeni'ya da yazgısı konusunda bilgi verecek hiçbir şey söyleyemezler. Doğa-ötesel hiçbir destek bekleyemeyiz onlardan; tükenmiş ülkelerin yardımına koşmayacaklardır. Buna karşılık, geldikleri toplumlar konusunda çok şeyler öğretirler bize, işleyişlerinin iç nedenlerini ortaya çıkarmamıza yardım eder, inançların, törelerin, ilk bakışta anlaşıl- maz görünen kurumların varlık nedenini aydınlatır, özellikle de insan düşüncesinin kimi etkinlik biçimlerini belirlememizi sağlarlar. Bu etkinlik biçimleri yüzyıllar boyunca öylesine değişmez kalmış, öylesine uçsuz bucaksız mekânlara yayılmışlardır ki, onları düşüncenin temel biçimleri sayabilir, etkinlik gösterebileceklerini aklımıza bile getirmediklerimiz yerlerde, başka toplumlarda ve düşünsel hayatın başka alanlarında yeniden bulmaya çalışabiliriz. Bütün bu açılardan, bir avuç Amerikan oymağı üzerinde yaptığım mit analizi, anlamı yok etmek şöyle dursun, Plutarques'inkileri saymazsak, bu konuda şöyle böyle iki bin beş yüz yıldır sürdürülegelen yavan ve orta mali felsefi açıklamaların çıkarabildiğinden çok daha fazla anlam çıkarmıştır mitlerden.

Ama felsefeciler somut sorunları pek umursamazlar. Etnografi de bu somut sorunlar karşısında öyle uzun zaman yerinde saymıştı ki, sonunda onları analiz etmekten vazgeçmişti. Analizlerinin her dönemecinde hep yeniden ortaya çıkan sorunlar, beklenmedik oldukları kadar da basit çözümler getirdi. Felsefeciler, bilgisizlikleri yüzünden, bu sorunları saptayıp değerlendiremedikleri için, nedenleri bir bilgi eksikliğinden çok daha bulanık olan bir tutumu yeğlediler. Tam olarak bilincinde olmasalar bile, başıma kaktıkları şey, benim mitlerden çıkardığım artık anlamın kendilerinin bulmayı diledikleri anlam olmaması. Aklın en gizli noktalarından çıkıp çağların derinliklerinden gelen bir konuşmayı sürdüren bu büyük ve adsız ses karşısında sağır kalmış olduklarını saptamaya yanaşmıyorlar, bu konuşmanın kendilerinin önceden karara bağladıklarından bambaşka bir şey anlatması katlanılmaz geliyor onlara. Beni okurken, kendilerinden olmayan birinin mitlerle şimdi-

ye değin kurulanların hepsinden daha anlamlı bir ikili konuşma kurmuş olması, üstelik bu ikili konuşmada kendilerine hiçbir ihtiyaç duyulmaması, kendilerinden hiçbir katkı beklenmemesi karşısında bir tür düş kırıklığı, neredeyse kin duyuyorlar.

Bugünkü koşullar altında felsefe nereye gidiyor, nerden yardım umabilir? Güncel eğilimlerini sürdürürse, önünde yalnızca iki yol kalmış olmasından korkulabilir. Varoluşçuluğun —çağdaş insanın oldukça bön bir tutumla kendi kendisiyle başbaşa kalmak ve kendi benliği karşısında coşkuya düşmek üzere seçtiği ve kişinin kendi kendine hayranlığını içeren bu girişimin— izinde kalmış olanları bekleyen birincisi, küçümşenen bir bilimsel bilgiden, tarihi derinliği ve etnolojik boyutları bilinmezlikten gelinen bir gerçek insanlıktan koparak ayrı ve kapalı bir küçük dünya: bir ülküsel ticaret kahvesi kuruyor kendine. Bu kahveye gelenler de, özel bir topluma göre biçilmiş bir insanlık koşulunun dört duvarı arasında, kendi bölgesel sorunlarının içiğini ciciğini çıkarıyorlar gün boyunca, diyaletik buluşma yerlerinin dumanlı havası gözlerini daha ötelere çevirmelerini önüyor.

Ya da felsefe bu izbede bulanıp açık havayı özleyerek alıp başını kaçıyor; o zamana değin yasak olan alanlar açılıyor sevinçli eğlencelerine. Yeniden bulunan özgürlüğün sarhoşluğu içinde, hopyaya zıplaya uzaklaşıyor, büyük bir doğa-ötesi geleneğinin son dönüşümü olan varoluşçuluğun bile uygulamak istediği o uzlaşmaz gerçek arayışından kopuyorlar. Felsefe her türlü dış etki için kolay bir av, kendi gelgeç heveslerinin kurbanı oluyor, bir tür «philosop'art» derecesine düşme, öncülerinin sorun, yöntem ve kelimelerini «estetik» kaygılarla bayağılaştırma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor. Okuru baştan çıkarmak, ona hoş görünmek için, ortak özençlerinin akışına göre, eskimiş, ama saygıdeğer bir mirastan koparılmış düşün parçalarını düzenleyerek bunlardan gerçek aşktan çok, gösteriş aşkının ürünü olan, başarıları yalnızca duyum ve süs düzeyinde kalan şaşırıtı etkileri çıkarmaları beklenebilir.

Bu iki uç arasında, bulanık suda balık avlayıcıların kotardığı bir yığın katışık girişim var, edebiyat ve felsefe dünyasında çiçekle-

nişine tanık olduğumuz şu «yapısalcılık-kurgu» da bunlardan biri. Geniş kitlenin çok sevdiği kimi dergilerin fizik ve biyoloji diye sundukları ne ise, dilbilimcilerle etnologların çalışmaları karşısında bu eğilimin ürünleri de o: iyi sindirilmemiş, yetersiz bilgilerle beslenen, duygusal bir sapınc. Öyle anlaşılıyor ki, açık içeriklerini doğrulayamadıkları için, biçim düzeyinde gizli nedenler arıyorlar onlara. Bu da yapısalcılığı eserlerin ilgi çekicilikten uzak olmalarına bağışlatıcı nedenler bulmak değil, onların çekicilik nedenlerini ortaya çıkarmak olan amacından saptırmaktan başka bir şey değil. Tutunmak için hiç de bize ihtiyacı olmayan bir eseri yorumladığımız zaman, daha önce başka biçimlerde ortaya çıkmış bir saygınlığı yardımcı nedenlerle desteklemiş oluyoruz yalnızca; çünkü dolaysız olarak değerlendirilebileceği düzeylerde eserde hiçbir şey bulunmasaydı, daha derin düzeylere inildikçe, hiç ancak başka hiçlere indirgenebilirdi.

Yalnız edebiyat alanında değil, resim ve müzik alanında da, birçok çağdaş eserin yaratıcılarının safça ampirizminin —böylece bir başka tür felsefe çıkıyor karşımıza— kurbanı olmasından korkulur. İnsan bilimleri sanat eserlerinin ardındaki biçimsel yapıları ortaya çıkardı diye biçimsel yapılardan yola çıkarak sanat eserleri üretmeye kalkıyorlar hemen. Ama kendilerinden esinlenen bu bilinçli ve yapay bir biçimde kurulmuş yapıların, yaratıcının kafasında, çoğu kez kendisi de bilmeden oluşan ve sonradan ortaya çıkarılan yapılarla aynı türden oldukları hiç de kesin değil. Çağdaş sanatın nicedir beklenen yeniden doğuşu, ancak dolaylı bir sonuç olarak, geleneksel eserlerin içkin yasalarının gün ışığına çıkarılmasıyla gerçekleşebilir, bunları da yeterli görülenlerden çok daha derin düzeylerde aramak gerekir. Bilgisayarlar yardımıyla yeni ezgiler yapmaktan çok, şimdiye değin kurulmuş müziğin ne olduğunu anlamak, örneğin ezgicileri birbirinden ayırıp değişlerini tanıyabilmemiz için iki, üç ölçü dinlememizin nasıl ve neden yeterli olduğunu belirlemek amacıyla bilgisayarlar kullanılmalı. Bu nesnel temeller en sonunda kavranılıp açıklanınca, sanat yaratımı bu bilinçlenmeyle saplantı ve düşlerinden kurtulur, kendi kendisiyle karşı karşıya gelir, belki de bunda yeni bir hız bulurdu. Her estetik «belirten» bir yapının

ortaya çıkmasıdır diye herhangi bir yapının estetik algılama için kendiliğinden bir belirtilici niteliği kazanmadığını anlamadıkça başaramayacaktır bunu.

Görüldüğü gibi, çağdaş düşüncenin büyük akımları bulanık bir koşul tanıyor insan bilimine; felsefeciler kimi zaman onları yadsıyor, kimi zamansa, yazarların, sanatçıların da yaptıkları gibi, onlara el koymaya kalkıyor, onlardan keyiflerine göre kestikleri kırıntılarla yapıştırma resimler gibi saymaca bileşimler üretiyor, bunun kendilerini düşünmekten, bu bilimleri uygulamaktan, özellikle de bu bilimlerin yer aldığı çizgiyi izleyerek gerçeği kuşku ile kovalamaktan kurtardığını sanıyorlar.

Bu, her iki durumda da, insan bilimlerinin yalnız başlarına ve kendiliklerinden var olmadıklarını unutmaktan başka bir şey değil. Etnologların ikici toplumlarda inceledikleri şu yarılar gibi, yapıcı bir bakışsızlık içeren bir karşılıklılık bağıntısı, onları bir yandan birbirleriyle birleştirir, bir yandan da matematik ve doğa bilimlerine bağlar. İnsan bilimleri, bu karşılıklı ilişkide bilimsel bilgi üzerine düşünce olmayı —bu da az şey değil— benimsemediği sürece sönüp gitmeye adanmış olan felsefenin yerini alır. Şüphesiz, insan bilimleri şu açıdan fizik ve doğal bilimlere benzetilebilir: her ikisi de nesnelere ulaşmaz hiçbir zaman, simgelere ulaşır, akıl, duyumsal örgeğin zorunluk ve basamaklarına bağlı olarak bu simgeler aracılığıyla kavrar onları. Bununla birlikte, temel bir ayrılık vardır aralarında: fizik ve doğal bilimler nesnelere simgeleri üzerinde çalışır, insan bilimleri ise kendileri de birer simge olan nesnelere simgeleri üzerinde. Birinci durumda, simge ile gönderge arasındaki yaklaştırma uyarılık, bilimsel bilginin bizi çevreleyen dünya üzerindeki etkinliğiyle ortaya çıkar; ama insan bilimlerinin uygulamadaki etkisizliği, hiç değilse bugün için, kuşkulu bir bilgelik arayışı dışında, gösteren simgelerle gösterilen simgeler arasında herhangi bir uyarılıktan söz etmemize izin vermiyor.

Bu açıdan bakılınca, insan bilimleri, perdeye yansıyan kuklaların nerede bulunduğunu, neden yapıldığını şimdilik kendileri de bilmedikleri için, yönetimini fizik ve doğal bilim-

lerin kendilerine bıraktığı bir gölge oyunu olarak beliriyor. Bu geçici ya da kesin belirsizlik sürdükçe, iki işlevi olacaktır insan bilimlerinin: bir yandan birtakım kestirimlerle bilginin sabırsızlıklarını yatıştırmak, bir yandan da fizik ve doğa bilimlerine ilerde kendilerinin tanımlayacakları daha gerçek bilgilerin erken, çoğu kez de yararlı taslaklarını sunmak. Öyleyse acele analogilerden sakınalım: mitleri çözme çabası, biyoloji bilginin kalıtım örütünü çözmesini sağlayan çabaya benzeyebilir, ama biyolojinin incelediği nesnelere gerçektir ve varsayımlarını deneysel sonuçlarıyla doğrulayabilir. Onunla aynı şeyi yapıyoruz, şu farkla ki adına yarasız insan bilimleri ötekilerin bir aynaya yansımış görüntülerinden başka bir şey değil: gerçeklerin gölgeleriyle uğraşan, ele gelmez belirtiler. Bunun için, in-

san bilimleri, fizik dünyanın ve canlı doğanın incelenmesi olan bilimlerle öz bakımından değil, ancak biçim bakımından bir benzeşim iddiasında bulunabilirler. Mağaranın duvarlarında bizim yansımalarını izlediğimiz gerçek nesnelere ilerde başka bilimlerce kavrandığı zaman geçerlik kazanacak işlemleri muştulamakla kaldıklarını insan bilimleri bilimsel bilgi ülküsüne yaklaştıkça daha iyi anlıyoruz. Öyleyse, felsefe de, sanat da, belini doğrultabilmek için insan bilimleriyle ilişki kurmanın yettiği düşünyle avunamazlar, hele bunu bir vurgun düşüncesiyle yapıyorlarsa. Bilimsel bilgiyi çoğu kez küçümsüyorlar ya, her ikisi de bilmelidir ki, insan bilimlerine seslenmekle, geçici olarak başkalarının aracılığıyla bile olsa, fizik ve doğa bilimleriyle ilişkiye girmektedirler.*

* *Mythologiques-IV, L'Homme nu*, ss. 570-575.